

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ
ЛІТОПИСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН

Костянтин ТИЩЕНКО

*Пшеворська культура — основний об'єкт
слов'янсько-кельтських контактів
В.Сєдов**Імовірно кельтські предмети гальшатської куль-
тури наявні у Наддніпрянщині, а предмети латен-
ської культури — у складі зарубинецької культури
О.Трубачов*

Майже 40 років тому у своїй важливій праці-синтезі про походження Русі історик і археолог М. Брайчевський дав нам відчутти близькість ранньослов'янської доби і навіть її присутність в українській мовній сучасності. Він уперше достеріг явну відповідність у географічному розташуванні локальних груп пам'яток слов'янських археологічних культур України і сучасних діалектів та говірок української мови, з якими сумістив також і карту антропологічних типів українців (за В. Дяченком), і сітку назв літописних племен¹. За тоді новою, нечуваною раніше концепцією виходило, що в цілому сучасні волинські говірки (української мови!) продовжують діалектне мовлення літописних волинян, західнополіські — деревлян, східнополіські — сіверян, подільські — бужан, галицькі — дулібів, закарпатські — хорватів, покутсько-буковинські — тиверців тощо. Найбільше захоплювала помічена мовна спадковість, через віки відновлений зв'язок не якихось абстрактних “наших слов'ян”, а таки ж тутешніх наддніпрянських племен — у місцевих українських говірках, а нехай собі племен дреговичів чи в'ятичів — у мовах сусідів.

Працюючи далі в заданому напрямку, ми згодом прийшли до потреби системного зведення накопичених етимологій назв літописних “племен” та історичних етнонімів місцевих слов'ян. Важливою опорою в цьому пошуку стала і змістовна розвідка О. Трубачова 1974 р. про ранні слов'янські етноніми — свідки міграції слов'ян, де вперше були висловлені ідеї близькості словотвірних систем кельтської та слов'янської етнонії, а також “незамкненості слов'янської прабатьківщини”². З останньої тези О. Трубачов розвинув далі концепцію співіснування ранніх європейських етносів всередині єдиного ареалу і, як наслідок, змішаного характеру заселення давньої Європи³.

Поступово визрів висновок науковців про те, що пояснене літописцем на рівні знань XI ст. походження назв племен є — при всій повазі до нього — не більше, ніж наївною “народною етимологією”. Проте ніколи не бракувало бажаючих підвести під них осучаснений наукоподібний фундамент. Однак подальші студії лексико-семантичних зв'язків слов'янських етнонімів з мовами історичних сусідів слов'ян розкривали чимраз глибше всю складність слов'янського етногенезу. В інших ділянках історичного мовознавства також одна за одною девальвувалися, здавалося б, непорушні істини. Не витримала тиску мовних фактів вкрай спрощена (і настільки ж політизована) теорія “праслов'янського мовного моноліту”, який нібито з часом розколювався на щораз менші, але також монолітні “групові прамови”.

“Слід рахуватися... з фактом співіснування різних етносів навіть усередині [праслов'янського] ареалу, як і в цілому — із змішаним характером заселення давньої Європи, далі — з несталістю етнічних меж і проникністю праслов'янської території. Згадаймо повчальний приклад проходу угорців у XI ст. крізь східнослов'янські землі вже в епоху Київської держави. Окремішність етносу не виключала його дисперсності (розпорошеності), а для давньої пори просто обов'язково передбачала її”⁴.

Свого часу саме О. Трубачов приділив увагу дослідженню ранніх слов'янських етнонімів, строкатість і водночас повторюваність яких свідчила про численні міграції відповідних племен. Вивчаючи географію їхнього розселення, вчений дійшов висновку, що традиційні теорії слов'янського етногенезу є однобічними, адже пояснюють лише частину відомих фактів. Так, наддунайські ободрити, справді, прийшли на південь із заходу, з-над Одеру — і ця частина фактів відповідає теорії західного заселення слов'янського Півдня. Однак, з іншого боку, відомо, що дуліби, кривичі, новгородські словени прийшли із заходу на схід (зберігши низку західнослов'янських фонетичних явищ), а от болгаро-македонські сіверяни, смоляни й другувіти прийшли на Балкани явно з північного сходу, звідки ве-

дуть і сліди кривичан у Греції. Навпаки, хорвати й серби опинилися на півдні й заході однозначно з Північного Причорномор'я, де їх знають Страбон і Птолемей⁵. Ці переміщення мали місце, очевидно, за доби мандрівок народів, а контури сучасних слов'янських мов визначилися в дещо пізнішу епоху.

“Другою після етнізмів, — продовжує О. Трубачов, — а за кількістю — навіть першою ознакою первісної етномовної строкатості носіїв слов'янських міграцій... є строкаті (і, на нашу думку, не випадково) лексичні ізоглоси, що в масі виглядають як польсько-болгарські, сербохорватсько-українські, полабсько-російські... тощо відповідності”⁶. Ці відповідності є “неймовірно мозаїчними і утруднюють відновлення давньої діалектної картини, що передувала мовному нівелюванню нових етномовних слов'янських конгломератів Заходу, Півдня і Сходу”⁷.

У цьому мозаїчному характері географічного розподілу як давньослов'янських етнізмів, так і міжслов'янських ізоглос О. Трубачов вбачав очевидні докази невідповідності теорії “трьох слов'янських монолітів” численним мовним фактам. “Про широко відому теорію тричастинного розподілу слов'ян можна сказати, — пише О. Трубачов, — що вона багато в чому застаріла — і щодо концепції первісної слабкої розчленованості слов'янства, а особливо в поглядах на розселення слов'ян як на деякий процес розпаду єдиного моноліту на три дещо менші моноліти з відмінностями, вторинно розвинутими кожним із них у собі. Ці три дочірні частини слов'янства не були й не могли бути первісно однорідними лінгвістично”⁸. З іншого боку, сучасну об'єктивну відмінність в будові мовних систем у мовах трьох слов'янських груп не можна розглядати, ігноруючи дослов'янські субстрати.

“Працювати з поняттям первісного монолітної праслов'янської мови, яка вторинно диференціювалася у певний спосіб, очевидно, звичніше і зручніше, але цими зручностями доведеться поступитися, адже вони ведуть до гарних, але штучних побудов”, констатує О. Трубачов⁹. Навпаки, “що далі рухається праця з праслов'янської реконструкції та етимологізації лексики для нового етимологічного словника слов'янських мов (ЕССЯ), то стійкішим стає враження мозаїчності згаданих

міжслов'янських ізоглос. Концепції на кшталт карпато-поліського пасма діалектних ізоглос може й приваблюють уяву стрункістю, але вони, на жаль, просто тонуть у тій праслов'янській складності, яку дає суцільна реконструкція давнього складу слов'янської лексики”¹⁰.

Конструктивним оптимізмом сповнений висновок О. Трубачова про те, що, хоча “отримувана складність картини попервах і веде до зневіри в результаті, вона, здається, може привести до висновків, що зачіпають сутність наших уявлень про слов'янський мовний розвиток, а саме: 1) західнослов'янська, східнослов'янська і південнослов'янська мовні групи вторинно консолідувалися з компонентів якнайвідміннішого мовного походження; 2) першопочаткова Славія була не мовним монолітом, а його протилежністю, тобто, якщо моноліт — це брак протиставлених ізоглос, то протилежність до нього — це складна сукупність ізоглос”¹¹.

У спеціальній праці зі слов'янського етногенезу О. Трубачов виділив тезу про споконвічність діалектного членування в окремий параграф. “Малі розміри праслов'янської території, як і первісна бездіалектність праслов'янських мов — це не доведені істини, а упереджені ідеї. Наукою накопичено великий матеріал, що свідчить про інше. Індоевропеїстика давно бере до уваги діалектні відмінності всередині первісного ареалу (В. Порціг). Сучасна романістика вже не тримається за ідею єдиної народної латини (Г. Золта). Звідусіль вказують на те, що мова є інтеграція (В. Пізані), що слов'янський мовний тип — результат консолідації (В. Полак), що доречно говорити про полікомпонентність кожної мови (Г. Золта)”¹².

Аналогічні погляди на східнослов'янський мовно-історичний і діалектний матеріал розвиває Г. Півторак у своїх наукових працях “Формування й діалектна диференціація східнослов'янського етномовного ареалу до XIII ст. (історико-фонетичний нарис)”¹³ (1989); “Українці: звідки ми і наша мова”¹⁴ (1993); “Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски”¹⁵ (2001, 2004). Дослідник доходить висновку: сприймаючи історичні й мовні факти неупереджено, слід констатувати, що переважна більшість населення Київської Русі розмовляла різними етноплемінними діалектами при

тому, що незначний прошарок освіченої верхівки був також носієм літературно-писемної форми мови на македоно-болгарській основі. Очевидно, що паралельно існувало і дві культури — одна офіційна, ідеологізована, зорієнтована, як і досі, на християнство, а інша — строката культура простих селян, що берегли побутові традиції, народні звичаї і дохристиянський за своїм змістом фольклор.

Якщо ж більшість мешканців Київської Русі не були об'єднані ані єдиною мовою, ані культурою, то отже, й "давньоруської народності" не існувало: це поняття виявляється політично зумовленим (замовленим) теоретичним конструктом. "Натомість про давньоруське суспільство коректніше говорити як про відносну спільність східнослов'янських етномовних груп в одній державі з єдиною офіційною ідеологією і релігією..."¹⁶. Державотворчим і об'єднавчим етносом Київської Русі стали південні русини, тобто праукраїнці. Пізніше до її складу ввійшли й інші племена — ті, з яких згодом сформувалися білоруси й росіяни. Племінні корені цих народів відмінні: пор. сучасні латиські назви *krievs* 'росіянин', *krievu valoda* 'російська мова', *Krievija* 'Росія', що добре відповідає і помітним слідам мовних особливостей кривичів у сучасних російських говірках¹⁷.

Прикметно, що до схожих по суті висновків про невідповідність прямолінійної схеми "родинного дерева" в застосуванні до минулого слов'янських мов змушені приходити дослідники з діаметрально віддаленими вихідними теоретичними й суспільними позиціями. Так, Вяч. Іванов пише: "Родинне дерево щодо слов'янських, як і численних інших мов, являє собою зручне схематичне спрощення, бо щонайменшою мірою відображає реальні процеси розвитку діалектів. Зокрема..., безперечно, що "південнослов'янська підгрупа" в жодному разі не є результатом розвитку реальної проміжної прамови, а лише позначає всі ті слов'янські діалекти, які після переселення носіїв мадярської мови до Угорщини наприкінці I тисячоліття... виявилися відокремленими від решти слов'янських діалектів і згодом розвивалися в контакті з мовами балканської ліги"¹⁸. Проте до відокремлення частина західнослов'янських діалектів (протословацько-чеська) була пов'язана з протословенськими ді-

лектами, так само як у давнині пралехітська група — з протоновгородськими. У свою чергу, протоукраїнська група мала зв'язки з протосербохорватськими говірками, що доводять численні типологічні аналогії сучасних мов, досліджені іншими вченими¹⁹.

Після сказаного стає зрозумілим, чому за своєю структурою і походженням назви слов'янських племен виявляються досить строкатими: у складі етнонімікону співіснують декілька словотвірних моделей різного часу і походження, а для лексичних основ практично кожного з відомих етнонімів запропоновані різновекторні етимології. Хоча за певними ознаками суфікс етнонімів *-itj* давніший за *-en*²⁰, розпочати огляд етимологій етнонімів слід не з них, а з назви племені дулібів, адже саме з ними пов'язують археологи найранішу вірогідно слов'янську праязьку культуру.

1. Дуліби

*Дуліби живаху по Бугу гдѣ ныне Вельяне
Нестор*

*Своє старе позначення слов'ян "іої"
угорці цілком могли позичити в кельтів-волохів,
що позначали ним місцевих слов'ян
О. Трубачов*

*Етнонім дуліби походить, імовірно, від
західногерманського Deudo-laiſ
И. Розвадовський; М. Фасмер*

Наприкінці IV ст., після розгрому готів у Причорномор'ї припиняє своє існування готсько-гепідська культура Волині й прилеглих земель. Ці місця, зайняті до приходу готів зарубинецькими пам'ятками, знову залюднюються — цього разу із заходу. По середній Віслі, Західному Бугу, Прип'яті й Тетереву пролягає східна межа поширення пам'яток праязької культури, яку археологи вважають першою вірогідно слов'янською²¹. Важливість тодішніх подій полягає в тому, що надалі локальні групи пам'яток праязького типу виявляються тягло пов'язаними з пізнішими слов'янськими пам'ятками VIII-X ст., а через них — з археологічними пам'ятками Київської Русі. Пам'ятки праязького типу на Поліссі й Волині вважаються найімовірніше дулібськими. Після аварської навали VI ст., коли зв'язки між окремими племенами послабилися, доти однакові для всього Правобережного Полісся пам'ятки праязького типу розпадаються на дві окремі

групи: західну, власне дулібську, і східну, — деревлянську. За даними археології, до VIII ст. слов'яни не переходять Прип'яті, за якою поширені культури балтських племен. Племя дулібів, на думку В. Ключевського, колись очолювало значний слов'янський племінний союз²². Відомості Літопису руського про їхнє проживання на Волині далеко не вичерпують практичного матеріалу про дулібів. Дуліби, псл. *dudlebi* засвідчені літописом як попередники волинян: “Дулѣби живаху по Бугу гдѣ ныне Вельнане” (Лаврент. л., 5). Племінна назва дулібів веде на захід: у давнину плем'я *Dudlebi* було відоме на півдні Чехії, причому сама форма *Dudlebi* є правильним західнослов'янським відповідником східнослов'янського дуліби. Крім сучасної назви чеського м. *Doudleby nad Orliú* на верхній Ельбі, в актах X-XII ст. згадують *urbs (місто) Dudlebi (981 р.)*, *Dudlebi (1165 р.)* тощо²³.

Сліди цього етноніма відомі в топонімії Словенії²⁴, а також у Німеччині — *Deutleben*, біля Веттина. Областю виникнення етноніма **dudlebi* О. Трубачов вважає терени давньої Тюрингії з характерними для неї топонімами на *-leben* (двн. *leiba, leba*), — пор. сучасне нім. *Leben* “життя”, — “які містять у першому складнику ім'я власника або предка, наприклад, *Fallersleben*, згадуване в X ст. Цей топонімічний тип народився у зв'язку з феодальним землеволодінням даної території в ранньому Середньовіччі²⁵. Зазначивши, що виявлена семантика цих германських топонімів — “спадщина (певної) особи”, О. Трубачов відхиляє етимологію Й. Розвадовського, прийняту М. Фасмером, **dudlebi* від **ϕeut(a)-laibaz* “спадщина народу”, і висловлює припущення, що за слов'янським етнонімом стоїть герм. **daud-laiba-* “спадщина померлого”, тобто “[обмерщина]”. На його думку, це “добре відповідає ранньоісторичному процесу освоєння слов'янами земель, залишених на певний час германськими племенами; слов. **dudlebi* було б тоді історично тотожним реальному німецькому прізвищу топонімічного походження *Totleben*. Відображення герм. **dauda* — “мертвий” у формі слов. *dud-* знаходимо ще в гідронімі слц. *Dudváh (1208 р.)*, власне — “Мертвий Ваг”, басейн Вагу, лівої притоки Дунаю. Експансія слов'ян в Германію була потім призупинена, що викликало зворотні міграції, які привели етніч-

не угруповання слов'ян-дулібів... на Волинь і далі на північний схід, у потоці руських міграцій. Про це свідчать такі форми, як рос. діал. (орл., тул., курс., ряз., калуз., влад., тобто переважно південноросійське) лайливе слово *дулеб*, *дулеп* “дурень, виродок” і чеські, а також інші західнослов'янські асоціації в російській топонімії в'ятицького Надоччя”. Свого часу О. Попов висловив сумніви у начебто “завеликому поширенні топонімів від основи Дуліб- у Росії”²⁶, але водночас відзначив проникнення прізвиська *дулепа* “навіть до віддаленої мови народу коми”²⁷. Лише з часом стало відомо про так само велике поширення на схід етнофорних назв від основ *Волох-*, *Нур-*, *Чуд-*²⁸ або литовських гідронімів — до *Ками*²⁹. Ці відомості, як і дані про крайні північно-східні опорні владні пункти “Змійової” держави (очевидно — готської), значною мірою знімають сумніви у можливості масштабних етнічних міграцій із Заходу в минулому. З тих же міркувань той самий етнонім можна розглядати і як першоджерело рос. новг. [дулес] “невіглас”³⁰.

Бажаючи отримати повнішу топонімічну картину про район зародження одного з найдавніших слов'янських етнонімів, ми знайшли в Тюрингії цілу низку ойконімів, територіально й фонетично близьких до згаданого О. Трубачовим *Дойтлебена* (див. рис. 1). Проте, судячи з семантики й численності топонімів, вони пов'язані все-таки не з герм. **dauda-* “мертвий”, а з двн. *diot(a)* “народ, плем'я”, пор. кіпр. *tud*, гал. *Teutates*, діп. *tuath*, лит. *tautá*, лтс. *tauta* тс, від іє. **teuta-* “народ, плем'я”³¹. Зокрема, тут існує шість ойконімів з основою *taut-*: *Tautenberg*, *Tautendorf (2)*, *Tautenhain (2)*, *Tautenwalde*, а крім назви згаданого с. *Deutleben* виявлено ще кільканадцять близьких ойконімів: *Teutendorf*, *Teutleben (2)*, *Tottleben*, *Töttleben*, *Töttelstadt*, *Tüttleben*, *Tütendorf*, *Toitenwinkel*, *Dedeleben*, *Dodow*, *Dodeleben (2)*, *Dodendorf (DA)*. Очевидно, що всі ці назви на карті не можуть мати першим компонентом основу “мрець”. А основу “народ” — можуть. Тобто, при всій слушності міркувань О. Трубачова, цей повний ряд топонімів, здається, свідчить все-таки на користь етимології від **ϕeut(a)-laibaz* “спадщина народу”, — і це незважаючи на зауваження про очікуваний перехід германського *ϕ* [θ] у слов'янське *ч*: такий перехід, справді, наявний

р. Ясельди й Горині, що й дуліби в попередній період⁴⁰. Перша морфема етноніма дулібів упізнавана і в старій мадярській назві слов'ян — мешканців Угорщини — *tót* < **tout* первісно “(простий) люд”, пор. дірл. *tuath* “народ, плем'я, країна”, кімр. *tud* “країна” (**teuta*). На думку О. Трубачова, “хоча слово простежується і в іллірійській ономастиці, але угорці цілком могли його запозичити в кельтів-волохів, які називали ним місцевих слов'ян”⁴¹.

Сучасний угорський словник такого апелятива не знає. Що ж до топонімів з цією морфемою *tót*, то вони збереглися на периферійних теренах Угорщини. Так, на сході — *Komlódótófalú* (*komlod* ‘хміль’ + *falu* ‘село’); *Tótkomlós*; на півночі — *Vácrátót* (*Vác* ‘назва міста на Дунаї’ + *rát*(с) ‘серб’ + *tót*); на півдні — *Tótújfalú* (*új* ‘новий’); *Nagyótófalú*, *Kistótófalú*, *Kistótóvaros* (*nagy* ‘великий’, *kis* ‘малий’, *varos* ‘місто’), — поряд з с. *Horvathertelend* і *Tótszentgyörgy*; на південному заході — *Tótszentmárton* і *Tótszerdahely*, поруч *Lengyeltóti* ‘ляське слов'янське’. Найясніше ж топонімів, що вказують на колишню слов'янську присутність — у горах на захід від оз. Балатон, де є: *Rabatótfalú*, *Rátót*, *Hosztót* (*hosszu* ‘довгий’), *Tótvászony* (*ászony* ‘жінка’) (поруч з *Cseh-bánya*, *pat. Bittva*, *Horvátlövő* (*lövő* ‘постріл’), *Bozsok*, *Szany*, *Pasztori*, *Paloznak*)⁴².

Те саме давнє ірландське першоджерело *tuath* убачає Д. Беднарчук і в етнонімі тевтонів *Teutoni*⁴³. Ця етимологія наведена і в словнику Ф. Клуґе для етноніма *Deutsch* “німець”; з нею ж пов'язані й лит. *tautá*, лтс. *tauta* “народ”⁴⁴. Прадавня кельтська основа *tud* продовжує жити в кімрській мові: *tud* (серед. корн., новокорн. *tus*, серед. брет. *tut*, новобрет. *tud*, гал. *Teutates*, дірл. *túath* < іє. **teuta* “народ, плем'я”, пор. оскійс. *touto*, двн. *diot(a)*) “народ, плем'я, нація, сім'я; країна, терен, округ, область, королівство; земля, ґрунт”, засвідчене з XII ст.⁴⁵

2. Волиняни

Слов'яни утворюють численні народи. І ось є один, який здавна мав владу; володаря їх звали Маджак. Цей народ називається валіана... А це корінь із коренів слов'янських, поважаний між народами слов'янськими і має першість між ними.
Аль Масуді

Етнонім волинян (псл. **velyń'ane*) з усією очевидністю походить від назви історичної області Волинь. Детальніше вивчення цього етноніма дає підстави вважати його одним з відгалужень плідного етноніма кельтів — вольків, волохів⁴⁶. На відміну від форми слов'янських назв Волині, латинська (*Volhynia*) і німецька (*Wolhynien*) зберігають давнє -h- як загадкове продовження середньовічної писемної традиції, наприклад, *Wolhynisch-Podolische Platte*⁴⁷. М. Фасмер мав прекрасно знати ці факти і мусив, як науковець, якимось їх прокоментувати. Проте в своєму словникові він обійшов ці назви мовчанкою, вкотре заперечивши кельтську етимологію О. Шахматова для назви Волинь (*Volhynia*, *Wolhynien*) через герм. **walhoz*, як і аналогічну етимологію О. Погодіна для слова волхв⁴⁸.

А втім, науці відома пряма літописна інформація про переселення принаймні частини волохів і давніх слов'ян саме на Волинь: “По сем же Оугри прогнаша Вольхи и наследиха землю” (Лаврент. літ., арк. 8 зв.); “...и почаша воевати на жиоущия ту, сѣдеху бо ту преже Словене. И Волохове переяха землю Вольнскую” (варіант словенскоую; Іпат. літ., арк. 10)⁴⁹. Цікаво, що й сам О. Трубачов, який увів цю цитату в контекст свого дослідження кельто-слов'янських контактів, ніяк не прокоментував це надто важливе повідомлення. А проте давню кельтську присутність на Волині, здається, справді підтверджують численні топонімічні дані. У межах історичної Волині (приблизно сучасні Волинська й Рівненська області з найближчими околицями) найбільше топонімів з типовим набором кельтських основ зустрічається в басейнах р. Турії, Верхнього Стиру й Горині. Коли вже йдеться про літописних волохів-вольків, то це, насамперед, такі назви, як с. Волсвин і р. Волсвинка, Волошки (2), Волоша, Волосківці, Уланівка. Крім того, сюди належать топонімічні назви, які утворюють своєрідні “кельтські тополандшафти”. Зокрема, на Волині такий тополандшафт включає близько 60 назв і до деталей відтворюється в інших “посткельтських” землях, як-от в низці областей лісостепової України, у Польщі й Німеччині.

Щодо зникнення у вимові назви Волині звука *h* після *l*, то ми схильні вбачати в цьому асиміляцію за місцем утворення, про що свідчать і симетричні випадки, коли зберігається

другий приголосний групи *h*, наприклад, у назвах географічно близького до Волині польського селища *Dmochy-Wochy* (< *włochy?)⁵⁰, або в нім. *Wachow, Wochowsee*⁵¹.

Першорядно важливі свідчення Аль Масуді про історичну роль волинян як “кореня з коренів слов'янських” та про волинську “першість між слов'янами”, про їхнього князя Маджака, як і відомості про сусідні з ними загадкові червенські городи та землю Нурську, докладно розглянуті нами у дослідженні “Кельтські етимології. Етнос” (наприкінці § 2). Несподівано вірогідну етимологію імені Маджак вдається отримати на кельтському матеріалі. У валлійській фольклорній традиції схоже ім'я Мадок має легендарний князь, який відплив з людьми до нових земель за морем на заході. Кіпр. *madog* ‘добра людина, добрий, справедливий, правий’, у XVII ст. *vir equus* ‘вершник’⁵² складається з морфем *mad* + *og*. Кіпр. *mad* ‘щасливий, такий, як належить; добрий; святий; гарний; гідний; добра людина; добрі вчинки; майно (добро)’ [дкорн. *mat* ур *bennenuat*, глоса *matrona*; скорн. *mas*, дбрет., нбрет. *mat*, дірл. *maith*, *maid*, *mad-*, новоірл. *maith*, галл. *mat(u)-*: < кельт. **mati-*, *matu-*; ? пор. лат. *maturus* ‘дозрілий’, *manus* ‘добрий’ від кореня іє. **ma-*? ‘добрий’]⁵³. Морфема *-og*, *-iog* [дкорн., дбрет. *-os*, скорн., сбрет., новобрет. *-ek*; дірл., новоірл. *-ach* < іє. **-ako-*] — суфікс прикметників та іменників, розширювач імені або основи⁵⁴. Слід зазначити, що нічого подібного на якомусь іншому мовному матеріалі для пояснення імені Маджак досі не запропоновано.

3-5. Венеди. Словене. Склавени

Навряд чи справедливим було б підозрювати нашого Нестора, який назвав нарців слов'янами, у якихось політичних амбіціях; можна повірити, що Нестор відобразив традицію того часу, коли цей первісно кельтський етнонім справді було перенесено на слов'ян
О. Трубаčov

Дещо пізніший загальний етнонім слов'ян має цілу низку пояснень. При цьому “всі дослідники інтуїтивно розуміють, що назва **slōvēne* не була первинною, значить, був період часу, коли цієї назви у слов'ян не було. Що ж було тоді? Ця порожнеча замість етнічної самоназви у слов'ян діє на дослідників гнітю-

че, і вони — в переконанні, що в цій функції має бути щось іще давніше — продовжують свої пошуки і приходять, наприклад, до того, що давнішим ім'ям слов'ян було *Veneti/Venedi* (З. Голомб). Приблизно такого ж погляду дотримуються В. Георгієв та І. Дуриданов... У такій формі це твердження, звичайно, неправильне, а правильно лише те, що, як відомо, ім'я венетів-венедів було вторинно перенесено на слов'ян переважно їхніми західними сусідами після того, як слов'яни заповнили “етнічну порожнечу”, залишену після відходу венедів, що раніше були поширені на схід від германців...”⁵⁵. Таким чином, “у житті слов'ян (на Дунаї та на прилеглих землях) був період, коли етнонім **slōvēne* не існував, і це засвідчили античні письменники. Коли письменники візантійського часу згадують про слов'ян-склавенів, вони пов'язують це ім'я знов-таки з населенням придунайських районів; особливо чітко це подано в Йордана, який пише, що північніше від склавен живуть венети (NB)”⁵⁶.

Щодо етноніма венети, венеди, то про нього вже давно сформувалася думка, що ця давня європейська етнічна назва була на певному історичному етапі перенесена сусідніми народами на слов'ян⁵⁷: нім. *Winden, Wenden* “лужицькі серби”, фін. *Venäjä* “Росія”, *venäjä* “російська мова”; пор. *Venezia* — лат. *Veneti* (Тацит: *Venethi*) “венети, іллірійське плем'я на пн. сході Італії”, звідки і *Venezia* і *Venetes*; також фр. *Vendée*⁵⁸. За словником Ф. Клуге, нім. *Wenden* відповідає двн. *Vinida*, свн. *Winden*, снідл. *Wenden*, арс. *Wenedas*, ст. *Venidas*, спор. *Vindar*, а також у чоловічих іменах ротс. *Winitharius*, двн. *Winid-heri*, дсакс. *Winotholf*. Назва слов'ян, яка початково позначала мешканців східної Германії іллірійських *Venethi* (Тацит, *Германія*, 46), *Venedi* (Пліній, *Nat. hist.*, 4, 13, 97), *Ουενεδοι* (Птолемей, 3, 5, 7 і далі), — з **uenetes* ‘дружній’⁵⁹. За ЕСУМ, “найбільш вірогідною є думка про кельтське походження назви” венети⁶⁰. На окрему увагу заслуговує очевидна близькість етнонімів венеди і венети. Серед досягнень індоєвропейського мовознавства ХХ ст. було і відкриття так званих топономастичних індоєвропейських мов Європи (з нечисленними письмовими пам'ятками) — іллірійської, месапійської, венетської, фракійської, фригійської, македонської та інших⁶¹. За сучасними науко-

вими даними, венетською мовою розмовляли дороманські племена на північному сході Італії (знахідки написів у Есте (античне Атесте), Віченці, Падуї, Спіні) та на прилеглих територіях Австрії, Словенії та Хорватії. Згодом ця мова була витіснена латинською.

Венетську мову відносять до окремої групи індоєвропейських мов, пов'язаної низкою ізоглос з італійськими, кельтськими, германськими та іллірійською мовою, що й дозволило Г. Краге після відповідних досліджень запровадити для всієї цієї групи об'єднане поняття "давньоєвропейські мови"⁶². Була встановлена ближча спорідненість венетської мови з оскійсько-умбрською групою італійських мов; венетську вважають проміжною між цією групою та іллірійськими мовами⁶³.

Збереглося понад 250 написів на камені венетською мовою VI-I ст. до н. е.: це посвяти і епітафії, з яких дешифровано 300 імен власних і близько 60 апелятивів. Як свідчать ці короткі тексти, у морфології венетської мови було 5 відмінків імен, 3 роди, 3 числа, 4 типи дієвідмін⁶⁴. Усе з'ясоване про цю мову ще не дає підстав для однозначної відповіді про реальні причини подібності назв двох різних етнічних груп центральних індоєвропейців⁶⁵, окрім загальної думки про наявність в обох етнонімах того самого етимона з системи апелятивної лексики, спільної для кількох індоєвропейських мов. Так, за словником Л. Кіша, назва м. Венеція, лат. Venetia походить від Veneti "венети" з первісним значенням "братство, родичі", — дірл, fine "спорід-

неність", двн. wini "брат" (пор. швед. vän "друг". — К. Т.)⁶⁶. А. Мак Бейн дає таку етимологію гельс. та ірл. fine "плем'я, родичі": ірл., дірл. fine, дбрет. coguenou "місцевий, тубільний", venjā "спорідненість"; нор. vinr "друг", анс. wine, двн. wini тс; корінь іє. *ven- "любов", лат. Venus "Венера", veneror "шаную", англ. venerate тс, сскр. van "любов"⁶⁷.

В Україні існує низка топонімів від назви венеців (див. рис. 2): с. Вендичани на р. Вендичанка Вн, р. Венерева — л. Бритаю Хк, судячи з навколишніх кельтизмів — також назви річок типу Виннична Чг тощо. У Польщі є два глухих села із назвою Wepesja в околицях Гнезно та Ілави. У Чехії це Venetice і Venátky (так само звучить і чеська назва Венеції), у Моравії — Vendolí, у Словаччині — Vendryné, в Росії — уроч. Вендовище (Курс. обл.) і ще 2 назви (Новг. обл.), у Білорусі — с. Вендорж під Могилевом (біля р. Друть і с. Есьмонь) і с. Венера під Молодечно (в оточенні двох сіл Нявера і с. Малевичы). По кілька топонімів від цієї основи є в Угорщині, Австрії, а найбільше, природно — у Німеччині. Германці віддавна називали венедами (*wened), очевидно, якусь частину сусідніх слов'ян, але, як виявляється, відрізняли етнонім Wened- від Rus-⁶⁸. Фінські народи перенесли цю назву спочатку на псковичів і новгородців, мовно й генетично пов'язаних із західними слов'янами (пор. А. Залізник, О. Трубаčov, Г. Хабургаєв)⁶⁹; за даними SSA, фін. Venäjä "Росія" походить із сфін. *venät-, *venäde- (сюди ж (?))

Рис. 2. Поширення топонімічної основи Венд-

і лівський топонім бл. 1388 р. Vendeculle (?) *venādenkülä), — герм. *wened, пор. спор. Vindr, мн. vendit “венеди” (які були прибалтійськими слов'янами), анс. Winedas, Weonodas, свн. Winida те, нім. Wenden, Winden “назва слов'янської меншини”⁷⁰.

Показово, що хроніка Фредегара (VII ст.) не відрізняє слов'ян від венедів. Цей автор пише: “Людина на ім'я Само, родом франк, ...вирушив до країн слов'ян на прізвисько венедів” (in Sclavos coinomento Wienedos). Це так само однозначно точно, як і розповідь Фредегара про утиски аварами слов'янських жінок і дочок, яка далі повторена із заміною на венедських жінок і дочок⁷¹. Наша карта на рис. 2 переконливо унаочнює авторитетний висновок О. Трубочова: “Слід погодитися з Фредегаром..., що раніше на схід від германців простягалися смугою з півночі на південь (!) особливі [індоєвропейські] племена венетів. Згодом сюди просунулися слов'яни, на яких германці за звичкою перенесли ім'я колишніх мешканців — венетів, можливо, відомих під цією назвою ще Плінію і Тациту (I-II ст. н. е.). Вважати, що й у VI — на початку VII ст. ці “пізні венети” “ще не є слов'янами” ...все ж немає підстав... Все, що ми знаємо (значною мірою — завдяки праці Шютца) про майнських венедів меровінзької епохи, тобто, епохи Фредегара, говорить нам про них як про слов'ян”⁷². За всієї слушності сказаного, слов'яни, очевидно, не “згодом просунулися” на терени венедів, а жили серед них віддавна.

М. Фасмер дотримувався пояснення етноніма *slovēne від гіпотетичного гідроніма⁷³, але, за резонним зауваженням О. Трубочова, назв *Slova, *Slovu ще ніхто не відкрив⁷⁴. Сам О. Трубочов поділяв прийняту ще П. Шафариком народно-етимологічну традицію зближення назви слов'яни і апелятива слово: як він пише, “в останній час в цілому запанувала етимологічна концепція самоназви *slovēne як такої, що первісно означала “ті, що зрозуміло говорять”, — з посиланням на Дж. Магера, О. Трубочова⁷⁵. На наш погляд, внаслідок такого апріорного сприйняття цього етноніма, як слов'янської інновації з суфіксом -ēp-/-jap- дослідники вже вкотре опиняються в полоні “народної етимології”, проминаючи нагоду зробити логічний висновок з відомостей про пізніше перенесення на слов'ян етноніма вене-

ди і пов'язати саме з останнім назву слов'ян як похідну від назви венедів.

У детально простеженому нами топонімічному контексті назв від основи Wend- у Німеччині (див. карту на рис. 2)⁷⁶ видно, що, крім інших слов'янських ойконімів, по-сусідству тут завжди наявні більш або менш численні кельтські назви (показово, що на заході Німеччини такого немає), а це ніби підтверджує відому тезу про можливе перебування слов'ян разом із кельтами (в тому числі й на землях переважного розселення германців) як спочатку конкурентних, а згодом — підкорених меншин.

Ці міркування змусили нас повернутися⁷⁷ до наведеної В. Кобичевим важливої думки з ранніх публікацій акад. Б. Рибакова щодо походження етноніма слов'яни. Як уважний до мовних явищ дослідник, хоч і не філолог, учений першим “у терміні словене побачив складне слово, сформоване з двох частин... Друга частина, зазначає Б. Рибаків, настільки близька до збереженої досі естонської назви слов'ян wene (від давньої форми венеди), що з цим належить рахуватися...”⁷⁸ Шкода, що при цьому без спроби пояснення так і було залишено вичленуваний тоді перший елемент складного слова: slo-. За інших обставин Я. Отрембський висловив припущення, “що в основі етноніма словене лежить той самий корінь (slou), що й у словах слобода, слуаг, а отже, слов'яни-словене означало “з одного племені”, “свої люди”, “члени однієї територіальної (родової) громади”⁷⁹. Але про вичленування у тому ж слові другого компонента тут не йдеться. З іншого боку, в давньобретонській мові існувало слово согуепоу “місцевий, тубільний”⁸⁰, значення якого близьке до постульованого Я. Отрембським, а форма кореневої морфеми — до wene. З аналізу бретонського слова випливає, що це теж композита (< *co(n)+guenou) і що в одній з британських мов корінь, відповідний гойдельському, таки існував (в інших британських не зберігся). Однак, саме перший компонент (той самий, що в кімр. Сутгу, Сутго “кімр, валлієць; букв. — з одного району (bro)”) — відмінний від slo-, що його припускав у слові з таким значенням Я. Отрембський.

Нагадаємо, що, крім значення “народ”, давньоірландські слова sluag, slóg — сучасні

ірл., гельс. *sluagh*, кімр. *llu*, корн. *lu*, гал. *slugi* в *Catu-slugi*: *slougo-s*, судячи з пов'язаним із ними дслов. *sluga* “слуга”, лит. *slaugyti* “доглядати”⁸¹, мали ще інші значення. За Л. Беднарчуком, дслов. *слуга*, лит. *slaugá* те відповідають сірл. *sluag*, *slóg* “військо, громада, загін”; за даними Ан Шавака, нірл. *slua* “військо, натовп”; ан *slua* “публіка”; *ceann sló* (!) “лідер” (букв. “голова війська”); *slógad* = *sluagad* [*slóg-ə*] “мобілізувати; полк; вирушати”⁸². Історичний відповідник ірландського *sluag*, кімрське *llu* також має багато значень: “натовп, юрба, юрма, море народу, сила силена, незліченний натовп, зграя птахів; військо, загін озброєних людей, полк”⁸³. Кардинальним аргументом стає існування в обох мовах низки реальних словосполучень з першим компонентом ірл. *sluag*/ кімр. *llu*. Так, в ірландській: *sluag side* “народ Сидів”; *slua airn* “військові, збройні сили”; у кімрській: *llu(oed) arfog* “armed forces, fighting services”(NB), *llu môr* “(військово-)морські сили”, *llu awyr* “повітряні сили”, *llu nef* “сили небесні, а також сонце, місяць і зірки”, *llu daear* (букв. “сили земні”) = *llu (y) byd* “населення світу”⁸⁴.

Саме в цей ряд словосполучень могло б стати пропоноване нами як етимон етноніма словени сполучення кельтських слів **slo(g) +*

gwen-, попередника дбрет. **lu guen-*. Врахувавши сказане, значення сполуки **slo(g) + gwen-* можна було б подати як “сили/ сила/ загони/ слуги/ населення/ люди венетів” (див. рис. 3). Важливо, що за своєю структурою ця сполука відповідає типовим для британських мов детермінативним синтагмам з приляганням, напр., *tu haf* “літній будинок” (букв. “будинок літо”), або *melyn wunt* “вітряк” (букв. “млин вітер”)⁸⁵, — до речі, з аналогічною мутацією приголосного після іменника жіночого роду.

Що ж до форми, хоча іменник кімр. *llu* — звичайно чоловічого роду, проте дуже рідко він буває жіночого роду⁸⁶, а це зумовлювало б автоматично мутацію-леніцію наступного детермінанта *gwen-* > *wen-*. Такий імовірний процес сандхі всередині синтагми спочатку мав викликати втрату аблаута другого її члена: **slog wen-*, а згодом, при переході до британського звукового стану (але перед спрощенням початкового *sl-* і закриттям голосної) мав відпасти кінцевий приголосний першого складника *slo(g)*, внаслідок чого сполука набула вигляду **slo wen-*.

Вельми істотним видається також, що кімр. *llu* в ролі першого складника описаних вище детермінативних синтагм означає і “сила” і “сили”, — а це цілком відповідає первинності колективної назви словене і похідному

Рис. 3. Поширення лексичної основи слов(ен)-

характерові сингулятивної форми словен-инг, у якій, до всього, суфікс -инг формально й семантично тотожний з британським: напр., кімр. -уп: *rys-god* — *ris-godyp* “риба-рибина”, *plant* — *plentyup* “дітва-дитина”, також — *blewup* “волосина”, *gwelltyup* “соломина”, *plufup* “пір’іна” і багато інших. Напрямок мовного впливу тут незаперечний, адже доведено, що сингулятивне -in народилося і сформувалося саме у британських мовах⁸⁷. Ця британська інновація спочатку мала значення зменшувальності й утворювалася від колективних назв. На дальшому ж етапі самі ці вихідні назви стали сприйматися як “коротші” (!) форми множини від явно вторинного сингулятиву: дкімр. *atar* — *eterin*, нкімр. *ader* — *aderup* “птаство-пташина” тощо; — пор. укр. люд(и)-людина, хліб-хлібина, зерно-зернина, хвиля-хвилина та ін. Впадає в око, що з 94 наведених в ІСУМ вторинних сингулятивів з суфіксом -ин-⁸⁸ лише 19 мають аналогічні за структурою російські відповідники, у тому числі з новими смисловими відтінками (детина, рыбина), — але удвічі більше відповідників кімрських. Пояснити, чому саме в російському словотворі цей засіб зустрічається рідко, можна, зокрема, тим, що у Подніпров’ї сингулятив був, імовірно, індукований довгим співжиттям слов’ян з кельтськими сусідами. На користь такого пояснення свідчить значна кількість не лише матеріально-структурних, але й семантичних збігів українських і кімрських іменникових пар із вторинними сингулятивами⁸⁹.

Дехто вважає, що в період цих перетворень побутовали й паралельні форми з метезою *slog-/*sglo- (саме в сірл. *sluag*, *slóg* = *scoloc* (пор. і назву сколоти. — К. Т.) зі сканд. *skálkr*, гот. *skalks*⁹⁰). Проте це не єдине пояснення документованої назви *sclavini*. Слід нагадати, що обидві паралельні назви засвідчені в письмових джерелах не водночас: *Σουοβηνοι* (Птолемей, II ст.), *Σκλαβηνοι* (Прокопій, VI ст.), *Sclavini* (Йордан, VI ст.). Подальший вжиток у Європі готс. *skalks*, франк. *skalk* засвідчений у Салічних законах VI ст.: *marhsalk* “конюх”, згодом — “маршал”, а в законах аламів VII ст. — *siniscalcus* “сенешаль, найстарший слуга”⁹¹.

Інакше повертається проблема назви склавенів у висвітленні візантійських джерел. Цей етнонім приблизно на 400 років пізніший по-

рівняно з назвою словени: крім першої згадки у Прокопія і Йордана (VI ст.) вкажемо на вживану у Фіюфілакта Симокатти (VII ст.) назву *Σκλαβηνιοι*⁹². Згідно з Монемвасійською хронікою, Пелопонес (за винятком, очевидно, Патр) 218 років (з 587 до 805 р.) перебував під владою слов’ян⁹³, причому ця хроніка, як і інші тогочасні джерела, **не відрізняє слов’ян від аварів (!)**⁹⁴. У хроніках характеристика цього склавно-аварського конгломерату однозначна: вони “піддали Пелопонес страшній руйнації та цілковито позбавили його колишнього добробуту і всілякого життєвого порядку”⁹⁵. Коли через 350 років життя формально у складі Візантії, вже у 940-х рр., вони повстали, то знову “творили грабунок, уярмлення, розбій, підпали і крадіжки”⁹⁶. Ці повідомлення стосуються етнічних груп *Σκλαβοι* та *Σκλαβησταινοι*⁹⁷. З огляду на те, що в обговорюваний час інша хроніка (Фредегара), як згадано, **не відрізняє слов’ян від венедів**, не можна обминути в пошуках етимону етнонімів від основи *Σκλαβ-* такого навидовижу близького за формою і значенням кельтського можливого прототипу, як давній відповідник до кімр. *sglyf*, *ysglyf* [дкорн. *scoul*, глоса *miluus* (‘шуліка, хижак’), брет. *scoul*, ст. *scubl* тс.] ‘шуліка, хижак; здобич, грабунок, розбій, пљондровання’⁹⁸. У валлійському словнику це лексичне гніздо надзвичайно розгалужене. Зпоміж півсотні похідних⁹⁹ принаймні декілька придатні для розгляду їх як переконливих етимонів для етноніма *Σκλαβησταινοι* — пор. кімр. *sglyfaethaf* [*sglɔvæθav*], *ysglyfaethaf* ‘полювати, пожирати, роздирати; наскок, грабунок, пљондровання’¹⁰⁰. Див. також *sglaffiaf* ‘пожирати’, *slaffiaf* тс.¹⁰¹. Висновок — тоді виходило б: *Σκλαβοι* ‘грабіжники’, *Σκλαβησταινοι* ‘грабуючі’. У цих словах вражає поморфемна відповідність багатоскладової грецької назви склавесян та її вірогідного кельтського прототипу — аж до наявності на місці типового кімрського дифтонга *ae-* грецької довгої “ети” *η*, і тотожностей *f(v)/β* і *sgl-/σκλ-*, не кажучи вже про збіг акцентуаційних моделей обох пар слів:

<i>Σκλαβησιάν-οι</i>	<i>Σκλαβ-οι</i>
<i>sglyfaethaf-au</i>	<i>sglyf-au</i>
[<i>sglɔvæθavai</i>]	[<i>sglɔv-ai</i>]

Слід нагадати, що сама можливість такої негативно забарвленої оцінки в етнонімі істо-

рично цілком мотивована. Несхвальних характеристик предків слов'ян і ширше — варварів не бракує в письмових джерелах античності. Так, Корнелій Тацит пише: "Венеда перейняли чимало звичок (сарматів) і заради грабунку шастануть по лісах і горах, які лише існують між певкінами й феннами"¹⁰². Та навіть і руський літописець досить відвертий, коли йому треба протиставити "своїм" полянам їх бущімто таких уже відмінних від них найближчих родичів і сусідів — інших слов'ян: "А деревляни жили по-звіриному, жили по-скотськи: і убивали один одного..."¹⁰³ Пишучи про дітей германців, Тацит зазначає: "У кожному домі ростуть вони голі й брудні, а виростають з такою зовнішністю й поставою, що нам дивно"¹⁰⁴. "У феннів — вражаюча дикість, жалюгідна вбогість..."¹⁰⁵. Етнонім гелів (шотландців) і гойделів (хрещених ірландців) походить від кімр. *gwyddel* "лісовий, дикий" з *gwydd* "дерева". Назву шотландців *scotti*, вперше записану в IV ст., "можна співвіднести з ірл. *sciata* "раптовий кидок" і з дієсловом "вчиняти наскоки, грабувати". Таким чином, це була не самоназва племені, а означення для загонів шукачів пригод, і внаслідок їхніх частих наскоків латинську назву *Scotia* одержала Ірландія, звідки прибували розбійники, а лише з XI ст. вона перейшла до заснованого скоттами королівства у Північній Британії"¹⁰⁶. У світлі наведених неодноразових історичних свідчень виявлена семантика імовірних кельтських першоджерел етнонімів склавен і склавесян не є чимось особливим, адже цілком відповідає описаним давніми авторами обставинам існування варварів, з усією очевидністю далеких від цивілізації.

Література

- 1 *Брайчевський М. Ю.* Походження Русі. — К., 1968. — С. 97, 114, 136.
- 2 *Трубачев О. Н.* Ранние славянские этнонимы — свидетели миграций славян // *Вопросы языкознания.* — 1974. — № 6. — С. 58, 60.
- 3 *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура ранних славян. — М., 2003. — С. 15.
- 4 *Там само.*
- 5 *Трубачев О. Н.* Ранние... — С. 66.
- 6 *Там само.*
- 7 *Там само.*
- 8 *Там само.*
- 9 *Там само.* — С. 66-67.
- 10 *Там само.* — С. 66.
- 11 *Там само.*
- 12 *Трубачев О. Н.* Этногенез... — С. 16.
- 13 *Пивторак Г. П.* Формирование и диалектная дифференциация восточнославянского этноязыкового ареала до XIII в. (Историко-фонетический очерк). Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — К., 1989.
- 14 *Пивторак Г. П.* Українці: звідки ми і наша мова. — К., 1993.
- 15 *Пивторак Г. П.* Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі "спільної колиски". — К., 2001.
- 16 *Селідей П. О.* Григорій Петрович Пивторак. — К., 2005. — С. 31, 30.
- 17 *Николаев С. А.* Следы особенностей восточнославянских племенных диалектов в современных великорусских говорах. І. Кривичи // *Балто-славянские исследования.* 1986. — М., 1988. — С. 115-154 і карти 3, 4 на вкладці.
- 18 *Иванов Вяч. Вс.* Генеалогическая классификация языков // *ЛЭС.* — С. 96.
- 19 *Котова Н., Янакиев М.* Глоттометрический подход к вопросу о близости славянских языков // *Славянская филология.* Вып. 9. — М., 1973; *Вендина Т. И.* Дифференциация славянских языков по данным словообразования. — М., 1990.
- 20 *Трубачев О. Н.* Ранние...
- 21 *Кухаренко Ю. В.* Полесье и его место в процессе этногенеза славян // *Полесье. Лингвистика, археология, топонимика.* — М., 1968. — С. 42.
- 22 *Попов А. И.* Названия народов СССР. Введение в этнонимистику. — М., 1973. — С. 42.
- 23 *Там само.* — С. 43.
- 24 *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 т. — М., 1964-1973. — Т. 1. — С. 55.
- 25 *Трубачев О. Н.* Ранние... — С. 53.
- 26 *Попов А. И.* Вказ. праця. — С. 43-44.
- 27 *Попов А. И.* Вказ. праця. — С. 44; *Фасмер М.* Вказ. праця. — Т. I. — С. 551.
- 28 *Див. Тищенко К.* Аналоги кельтських місцевих назв України в топонімії Росії // *Київський географічний щорічник.* Вип. 3. — К., 2004. — С. 166-185.
- 29 *Агеева Р. А.* Происхождение имен рек и озер. — М., 1985. — С. 101.
- 30 *Пор. Фасмер М.* Вказ. праця. — Т. IV. — С. 552.
- 31 *Див. Тищенко К. М.* Кельтські етимології. I-III. Етнос // *Мовознавство.* — 2003. — № 4-6. — І. — С. 12.
- 32 *Трубачев О. Н.* Этногенез... — С. 49.
- 33 *Українська РСР.* Адміністративно-територіальний поділ. — К., 1973.
- 34 *Словник гідронімів України.* — К., 1973.
- 35 *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т. 1. — К., 1991. — С. 206-209.
- 36 *Мишко С.* Нарис ранньої історії Русі-України. — Нью-Йорк, 1981. — С. 186.
- 37 *Фасмер М.* Вказ. праця. — Т. I. — С. 551.
- 38 *Крип'якевич І. П.* Історія України. — Львів, 1990. — С. 32; *Гаврилюк Ю.* Середнє Побужжя в 6-14 ст. // *Холмщина і Підляшшя.* — К., 1997. — С. 30-31.
- 39 *Див. Тищенко К. М.* Кельтські... I. — С. 12-13.
- 40 *Кухаренко Ю. В.* Вказ. праця. — С. 43.

- 41 Трубачев О. Н. Этногенез... – С. 47.
 42 Autoatlas von Ungarn. – Budapest, 1980.
 43 Bednarczuk L. *Jezyki celtyckie // Jezyki indoeuropejskie / Red. L. Bednarczuk.* – Warszawa, 1988. – С. 723.
 44 Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache.* – Berlin, NY, 1975. – S. 129; Lyberis, 783; ЛРС, 198]
- 45 GPC – Geiriadur Prifysgol Cymru. A Dictionary of the Welsh Language: In 4 vols. – Caerdydd, 1967-2002. – P. 3651.
 46 Див. Тищенко К. М. Кельтські... I. – С. 11.
 47 Naack Weltatlas. – Leipzig, 1975. – S. 26-27, 369.
 48 Фасмер М. Вказ. праця. – Т. I. – С. 347, 346.
 49 Трубачев О. Н. Этногенез... – С. 46.
 50 Polska. Atlas samochodowy. Skala 1:200 000. – Warszawa, 2002. – S. 80.
 51 Atlas für Motortouristik der DDR. M 1:200 000. – Berlin, 1974. – S. 34, 56.
 52 GPC. – Vol. III. – P. 2301.
 53 Там само. – P. 2300.
 54 Там само. – P. 2638.
 55 Трубачев О. Н. Этногенез... – С. 94.
 56 Там само. – С. 43.
 57 Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії. – К., 1988. – С. 65.
 58 SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. – Helsinki, 1992-2000. – Vol. III. – P. 426-427.
 59 Kluge F. Op. cit. – S. 861.
 60 ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-2002... – Т. I. – С. 349.
 61 Топоров В. Н. Индоевропеистика // ЛЭС. – С. 185.
 62 Там само. – С. 189.
 63 Jurkowski K. *Wenetyjski jezyk // EJO – Encyklopedia jezykoznaictwa ogolnego.* – Warszawa, 1999. – S. 634.
 64 Нерознак В. П. // ЛЭС. – С. 82.
 65 Див. ЛЭС. – С. 187.
 66 Kiss L. *Foldrajzi nevek etimologiai szotara.* – Budapest, 1980. – P. 687.
 67 McBain A. *An Etymological Dictionary of the Gaelic Language.* – Glasgow, 1983 (E-version). – Fine.
 68 Тищенко К. М. Кельтські... – II. – С. 38.
 69 Стрижак О. С. Етніонімія Птолемеєвої Сарматії. – К., 1991. – С. 89.
 70 SSA. – Vol. III. – P. 426-427.
 71 Трубачев О. Н. Этногенез... – С. 406.
 72 Там само. – С. 406-407.
 73 Фасмер М. Вказ. праця. – Т. III. – С. 665.
 74 Трубачев О. Н. Ранніе... – С. 56.
 75 Трубачев О. Н. Этногенез... – С. 93, 305.
 76 Детальніше: Тищенко К. М. Кельтські... – II. – С. 38-40.
 77 Там само. – С. 40-41.
 78 Цит. за: Кобычев В. П. В поисках прародины славян. – М., 1973. – С. 12.
 79 Там само.
 80 McBain A. Op. cit. – Fine.
 81 Там само. – Sluagh.
 82 Bednarczuk L. Вказ. праця. – С. 723; *An Seabak. Learner's Irish-English Dictionary.* – Dublin, 1959. – P. 130.
 83 GPC. – P. 2215.
 84 Диллон М., Чедвик Н. К. Кельтские королевства. – СПб., 2002. – С. 181; *An Seabak.* Вказ. праця. – P. 130; GPC. – P. 2215.
 85 Jones C. *Welsh Roots and Branches. Gwreiddiadur Cymraeg.* – Bwlch; Powys, 1988. – P. 131, 154, 198, 320.
 86 GPC. – P. 2215.
 87 Suzzolin P. *Le lingue celtiche // La formazione dell'Europa linguistica / Ed. E. Banfi.* – Firenze, 1993. – P. 266; *Bednarczuk L.* Вказ. праця. – P. 659, 689, 698.
 88 ІСУМ – Інверсійний словник української мови / Ред. С. П. Бевзенко. – К., 1985. – С. 55-61.
 89 Пор. Thorne D. A. *Gramadeg Cymraeg Synhwysfawr. A Comprehensive Welsh Grammar.* – Oxford, 1993. – P. 106-108; *Williams S. J. A Welsh Grammar.* – Cardiff, 1980. – P. 13-16.
 90 McBain A. Op. cit. – Sgalag.
 91 Див. *Dauzat A.* Op. cit. – P. 458, 661.
 92 Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1990. – С. 317.
 93 Там само. – С. 428.
 94 Там само. – С. 437.
 95 Там само. – С. 439.
 96 Там само. – С. 221.
 97 Там само. – С. 220-222.
 98 GPC. – Vol. IV. – P. 3837.
 99 Там само. – P. 3837-3838.
 100 Там само. – P. 3837.
 101 Там само. – P. 3243, 3301.
 102 Тацит П. К. *Анналы. Малые произведения.* История. – М., 2003. – С. 483.
 103 *Повість врем'яних літ. Літопис за Іпатським списком / Пер. В. Яременко.* – К., 1990. – С. 20-23.
 104 Тацит П. К. Вказ. праця. – С. 468.
 105 Там само.
 106. Пауэлл Т. Кельты. Воины и маги. – М., 2003. – С. 204.

Продовження у наступних номерах

The article researches ethnonyms of Slavonic Tribes, thus clearing some theories on etymology of Slavonic languages. A thorough research by O. Trubachov, which is discussed by the author as well, helped to systematize etymology of the names of the tribes.